

FLEISZ KATALIN

A szerelem ideje

Esszé

Almási Miklós 2012-ben megjelent kötetében nem kevesebbet állít, mint hogy a szerelem korunk keretei között ellehetetlenült.¹ Ami többek között azért is tűnhet meglepő állításnak, mert épp korunk az – hála az internetnek –, amikor a romantikus filmek hihetetlen bőségéből válogathatunk, a bevásárlóközpontokban, tömegközlekedési járművekben, irodákban divatos zene szól – és persze miről másról, mint a szerelemről. Ezen túlmenően ma már nem élnek a korábbi századokban dívó társadalmi kötöttségek: szabadon szeretgetünk, és a saját választásaink alapján házasodhatunk.

Maga a téma kényes, sikamlós. Akárhogy is érvelünk a szerelem lehetetlensége mellett vagy ellen, könnyen a dilettantizmus vádjával találjuk szembe magunkat. Mert hát mi is a szerelem? Hogyan lehetne egy értekező esszé műfajához méltóan meghatározni? És akkor miről is állítjuk, hogy veszélybe került? És még ha meg is állapítanánk, hogy miről beszélünk, akkor is kétséges a tétje egy ilyen kérdésfelvetésnek: vérszegény lamentálásnak tűnhetne, szegény humanista utolsó erőltlen próbálkozásának, hogy a kor áramlatai ellenében hallassa a hangját.

Almási könyvében jól alátámasztott érvek szólnak állítása mellett. A szerelmesnek már önmagában sincs könnyű dolga, mivel a szerelem magát a lehetetlent kísérti. Míg tükrös struktúrája az énnel a másikban való feloldódását keresi, szembe találja magát egyfelől az én elvesztésének félelmével, másfelől a másik birtoklásának, legyőzésének ösztönével. Ezenfelül napjainkban a bátor szerelmesnek meg kell küzdenie az individualizmus, a „valósíts meg önmagad” mindenhonnan kiabáló szlogenjével. Amihez még hozzájárul a magánszférának, a személyiség titkának a mindenféle elektro-nykus kütyüknek, közösségi oldalaknak betudható leszűkülé-

FLEISZ KATALIN (1978, Nagykaroly) irodalomtörténész. Doktori tanulmányait Debrecenben és Finnországban végezte. Tanulmányt, könyvkritikát és rövidprózát publikál.

se. Utóbbi jelenségnek csak egyik oldala a megfigyelve levés, valamint az, hogy az egyén önként tárja fel, minden – még néhány évtizede magánügynek számító – életeseeményeit. A másik, talán még súlyosabb hatása az időtudat megváltozása. Mert hát igaza van Almásinak abban, hogy a mindig kéznél levő okostelefonok pityegése mellett nem lehet elidőzni a másik jelenlétében.

A továbbiakban épp erről az elidőzésről szeretnék szólni – amellyel talán sikerül is közelíteni ahhoz a homályos valamihez, amit szerelemnek nevezünk. Mert hát, ahogy a szerző is kiemeli, a szerelemnek saját ideje van: az álom, a pillanat, vágy, a remény

1. Almási Miklós, *A szerelem lehetetlensége*, Kalligram, Pozsony, 2012.

virtuális ideje. Azaz nem a mérhető időben él, nem is az időben talán. Ez azt is jelenti, hogy a mérhető idővel, a mindennapok idejével szemben szükségszerűen alul kell maradnia.

Ha mármost a szerelmet az idő felől próbáljuk meg valahogy megfogni, a szövegek közvetítő csatornához kell folyamodnunk. Idő, elidőzés, virtuális idő kapcsán egy klasszikussá érett-porosodott műalkotás lehet beszédes, méghozzá Puskin *Anyegin* című verses regénye. A választás mélységesen szubjektív, lehetne választani mást is, mert – szerencsére – az irodalomban a bőség zavarával találjuk szembe magunkat. Az *Anyegin* tehát olvasatunkban a szerelem egy lehetséges értelmezése, és mint ilyen párbeszédbe állítható Almási könyvének kérdésfelvetésével.

Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy az európai romantika egyik reprezentatív szövegeként – habár kötelező olvasmány listákon középiskolákban és egyetemeken mindenütt szerepel – mára már egyre inkább csak egyfajta muzeális tárgyként van jelen. Távolról, az elválasztó zsinóron túlról csodáljuk, de megérinteni, kitapogatni, néhány értő „romantikus lelket” vagy elkötelezett irodalomtudóst leszámítva, talán nem is igen akarjuk. Igen, megkockáztathatjuk: a Tatjana és Anyegin históriájában megvalósuló esztétizáló szerelemkép, ha úgy tetszik, szerelemfilozófia az, amivel már egyre kevésbé tudunk azonosulni. Az azonosulást itt ne tévesszük össze a naiv másolással; nem az a célunk, hogy Krúdy hőseihez hasonlóan a mindennapi életet az irodalom mintájára éljük. Holdkóros, leveleket írogató szerelmesként. Viszont az irodalomban, tükröző funkciója révén, mégiscsak megvalósul, formát nyer valami, méghozzá egy olyan lényegiség, ami a mindennapok rohanásában nem vagy csak elmosódottan tud megmutatkozni. Ugyanígy a szerelemről, erről az elkoptatott, agyonhasznált, a giccs veszélyének minduntalan kitett valamiről is képes *tapasztalatot* nyújtani. Hogy aztán ezzel a tapasztalattal mit kezdünk, az kinek-kinek a saját választása.

Várakozás

Ha a szerelmet tükröződő struktúraként gondoljuk el, amikor is a másik az én megpillantásának lehetősége, döntő jelentőségű a pillanat történése. A felismerés, hogy ő

az (vagy én magam vagyok ő). Ez a pillanat mintha a semmiből jönne, nem lehet felkészülni rá, csak váratlanul letaglóz, mégsem annyira a semmiből jön, mint ahogy tűnik. A szerelembe esés pillanata bár kiválik a mindennapi időből, mégis megelőzi egy mindennapok idejét felülíró idő: a várakozásé. Egy olyan várakozásé, amikor nem tudjuk, hogy minek is kellene elérkeznie. Anyeginnek még se híre, se hamva, viszont Tatjana egy saját időben él: „mereng”, „*Vidéki életét varázsa / Álmokkal szépítette meg*”², mindezen állóképszerűség viszont a szövegek dinamikus struktúrájához szokott olvasónak valamire való várakozásként tűnik fel. Az olvasó ugyanis többet lát, mint a szövegbe bezárt hősök. Amíg Tatjana a természet minden rezdülésére azonnal rezonálva egy saját bejáratú boldogságot teremt magának, addig az olvasó tudja, hogy ez az idill csak előkészítése valaminek. Tehát Tatjana várakozása csakis az olvasó nézőpontjából várakozás valami meghatározatlanra, amit csakhamar egy kimozdulásnak kell követnie. Ez a kimozdulás a szövegben előrehaladva meg is történik. Ugyanis még Tatjana feltűnése előtt megismerjük Olgát, Tatjana húgát, akinek komoly kérője van: Lenszkij, ami viszont felhívás is Tatjana számára, hogy neki is elérkezett az ideje (még inkább, mint

2. Az esszében szereplő idézetek Áprily Lajos fordításai. Puskin, *Anyegin*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

húgának, hiszen idősebb), hogy kérőket fogadjon. Csak-hogy már Tatjana bemutatásakor – amikor az elbeszélő már nevére is azt állítja, hogy régies, múltzagú – az olvasót elfogja a baljóslat érzése, amikor ezt olvassa: *„Túvel nem volt egy percre dolga, / Dobráma vásznához hajolva / Kényes keze nem hímezett / Selyemmel cifra díszeket. / Babás kislányban jó előjel / A sok mamás parancsadás: / Játékkal formáló hatás, / Illemtudássá nő idővel; /Azzal, mit anyja mond neki, / Babuskáját dédelgeti.”*

Hősnőnkben tehát nincs meg a *reális* jövő felé tendáló még csak tudattalan igyekezet sem. Még csak játékkal sem készül a nők hagyományos, mindenkire érvényes sorsának betöltése felé. Tatjana számára egyetlen jövő felé irányuló haladás van: a várakozás. Ami Anyegin előtt testetlen, Anyegin végzetes tette utáni elutazását követően konkrétan rá irányuló. Utóbbi viszont szintén meghatározatlan várás-ként van bemutatva: *„Fiatál keble rég epedve / Hordozta gyötrő vágyait, / S várt, várt a lelke... valakit”.*

A „*valaki*” – bár az olvasó tudja, hogy Anyeginről van szó – lehet hatáskeltő szerzői fogás, lehet mágikus célú névkerülés, mint ahogy az istenek nevét sem mondták ki a régi kultúrákban, de lehet magát a várakozást aláhúzó szó is. Mert ha nem tudjuk, pontosan kit is várunk (bár Anyegint, de mégsem mondjuk ki a nevét), akkor maga a várakozás lesz kiemelt, a cél elérésének kétsége.

Elkésettség – aszimmetria

Anyegin Tatjana tükörképe. Ami elsőre meglepő, látva személyiségük különbözőségeit. Tatjana még előtte van mindennek, alkatának befogadó lényegével még mindenféle sors *előtt* áll, Anyegin viszont a korabeli pétervári nemesség elkényeztetett, aranyifjú életét élve, mindent megunva, megcsömörlötten az *utániség* képviselője. A 19. században divatként is dívó *spleent*, életuntságot talán a mai szintén divatos *burn out*, vagyis a kiégettség szindrómával lehetne összefüggésbe hozni – habár a kettő nem ugyanaz. A kiégés a hajszás munka, a túlzott igénybevétel következménye, Anyegin, habár mindenütt ott van, nem vesz részt igazán semmiben. Kiábrándult néző csupán.

A tükörkép viszont nem jelent összeolvadást, azonosságot – amire pedig a szerelmes vágyakozik. Nem kettőz meg valóságosan, csak képet ad, a kép *másikját* rólam. Fordított kép. Csak a tükörképben látom, ismerem fel magamat, de sohasem úgy, ahogy a körülöttem élő, mozgó emberek látnak. Viszont csakis a tükörképre vagyok utalva, ugyanis az megmutatja a magam számára, amit nem láthatok. Éspedig a legfontosabbat: az arcot és a tekintetet.

Az elbeszélő, aki eleven személyként, önmagát is beleszővi a történetbe, nem ítéli el egyértelműen Anyegint, sőt szimpátiát, megértést is mutat irányába. (Az elbeszélő maga is egy lehet az Anyegin-félék közül.) Anyegin valamikor maga is érzett és gondolkozott, kiábrándulása mélyén valós sebek húzódnak. *„Ki élt s gondolkozott, az embert / Lelkében mélyen megveti; / Ki érezett, azt multja felvert / Kísértete kerülgeti, / Nem rabja többé bűvöletnek: / Bűnbánatnak s emlékezetnek / Kígyója marja szüntelen. / S ez néha nem érdektelen / Fűszert vegyít a párbeszédbe.”*

Habár az elbeszélő szimpátiájából részesül Tatjana is, azonban meghagy egy kis rést, ahonnan hősnőnk gyenge, sebezhető oldalára is rápillanthatunk. Az emberkerülést, a magány keresését ugyanis csak a hajszál választja el a démonoknak – ma már úgy mondjuk, tudattalannak – való kiszolgáltatottságtól. A magányos Tatjana sokkal közelebb áll saját tudattalánjához, mint a viruló, csacsogó, felszínes Olga. Mert hát

miért is retten meg minden kis zajra a naphosszat az ablakmélyedésben üldögélve? Minden bizonnyal, mert démonjai megjelenésétől tart – rémregényeinek, álmainak szörnyalakjaitól.

Anyegin megérkezik, Tatjánában megtörténik a felismerés, és ezzel egy új időszámítás kezdődik. „*Órája üt és szeret Tatjana. / A földbe hullt mag is kikel, / Ha a tavasz reá lehel.*” Anyegin tekintete viszont itt még nem ismeri fel Tatjánát. Anyegin így hősnőnk számára megmarad pusztán képnek, akit bár felismer (*ő az – én magam vagyok ő*), de nem olvadhat eggyé vele. Anyegin ekkor már Tatjana tükörképe, azonban a másik részről a lány csak egy kedves rajongó. Aztán amikor Anyegin pillantja meg immár nagyvilági hölgyként, ráismerve, hogy ő az, már Tatjana utasítja el, és most hősnőnk marad egyedül a képpel. Nagyon fontos, hogy miért épp akkor, abban a számára ismerős közegben, nagyvilági hölgyként ismeri fel Tatjánát. (Azaz történik meg a szerelmes pillantás.) Egyrészt mert a felismeréshez közvetítők kellene: rajongók, társadalmi megbecsülés, elismertség. („*Mutassátok meg, kit szeressek*” – mondja Roland Barthes.³) Kell a csomagolás, a keret is, nemcsak a kép. (Tatjana számára a csomagolás egyet jelent olvasmányélményeivel.) Másrészt ekkor már Tatjana kerül Anyegin helyzetébe – nagyvilági körökben otthonosan forog, de ugyanolyan kiábrándult – szükségszerű tehát a szerelemben esés (*ő az – én magam vagyok ő*), ám a reális, előrehaladó időt annak történéseivel együtt nem lehet átlépni, visszafordítani.

Tatjana és Anyegin számára csakis a tükörképek marad. Ugyan mindent kihoznak ebből a képiségből, amit csak lehet, emlékezéssel, álommal, levéllel, reménykedéssel, de kilépni a képből nem tudnak.

A felvezetésben Almási Miklós könyvének kérdésfelvetéséből indultuk ki, de végül már el is kell kanyarodjunk a lehetetlen-e a szerelem – legalábbis napjainkban – kérdéskörétől. Anyegin és az európai irodalom szerelmespárjainak sorsát

látva a kérdés inkább az, miért a boldogtalan szerelmesek vannak többségben. Nádas Péter találó megfogalmazása szerint az európai irodalom szerelmi történetei láttán valójában el kéne mennie a kedvünknek attól, hogy szerelmesek legyünk.⁴ És valóban, miért mindig a boldogtalan szerelmesek a mintaadó hősök? Hol vannak a boldog, beérkezett szerelemről szóló művek? Nádas egyik válasza erre a „test nyelvének” és a társadalom elsajátított nyelvének kettősségében, meg nem felelésében keresendő. A testnek nincs nyelve, illetve egy olyan sajátos nyelve van, amely nincs összhangban a „mentális kultúra” (Nádas így nevezi) ránk hagyományozott, kötelezően előírt nyelvével.

Bármilyen, számunkra érvényes választ is találjunk, az irodalom a valóságot keresve, ezzel a valósággal és a valóság szomorúságával – szerencsére – nem hagy magunkra. (Valóságban nem köznapi realitásokat értünk.) Sőt, titokban a valóság ellen játszik, amikor képekkel vigasztal. Ha a szerelem már el is múlt, a múzsa eljön...

3. Roland Barthes, *Beszédtrédék a szerelemről*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997.

4. Nádas Péter, *Az égi és a földi szerelemről*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991.